

Bijlage HAVO
2007

tijdvak 1

geschiedenis

Bronnenboekje

Van kind tot burger: Volksoepvoeding in Nederland (1780-1901)

---

bron 1

Uit de jeugdherinneringen van een hoofdonderwijzer uit het begin van de negentiende eeuw

Het Haneboek werd aan de kant gesteld en van lieverlede ook de catechismus en het Slim schoolboek. Er kwam een Leesmachine in de school, - de leerlingen werden naar hun vorderingen ingedeeld, zodat onze school voor een modelschool kon doorgaan. (...)

De meester, al voortgaande met alles wat de schoolhervorming betrof, zag zijn leerlingen als bladeren wegvallen, want verreweg de meeste ouders waren zo doordrongen van de geest van het 'oude', dat zij de goede man voor waanzinnig hielden en hem dreigden, hun kinderen te zullen wegnemen, als hij niet ophield met zijn leerlingen te spelen en te schertsen, (...) 'Mijn spelen is leren, - mijn leren is spelen,' beschouwden ze als onzin (...) Ondanks deze bedreigingen hield de man vol en werd geruggensteund door de schoolinspecteur dominee Van Weemen, die (...) bij de eerste de beste gelegenheid onze school bezocht en daar alles, boven verwachting, in orde bevond.

Toelichting

- Het 'Haneboek' is een in de achttiende en begin negentiende eeuw veelgebruikt ABC-boek, waarin de letters in verschillende lettertypen werden afgedrukt. Meestal stond er een haan op het voorblad.
- De catechismus is een boekje dat gebruikt werd om door middel van vragen en antwoorden de christelijke leer te onderwijzen.
- Het Slim schoolboek is een veelgebruikt leerboek.
- Een leesmachine is een hulpmiddel bij het leesonderwijs.

bron 2

In zijn schoolboekje 'Nommerkransje, een geschenk voor kinderen die graag willen leren tellen' uit 1838 dicht J.F.L. Müller bij het getal 1

Een

De Bedelaar:

“Geef mij eene aalmoes, jonge Heer
Een Centje maar -ik vraag niet meer”.

Dirk:

“Een Cent! Die heb ik net! Wel man!
'k Ben blij dat ik u helpen kan”.

bron 3

In 'Voor 't jonge Volkje', een tijdschrift voor jonge kinderen uit 1884, staat het volgende gedichtje van een onbekende auteur

De Eerste Verdiensten

De winter duurde wel wat lang
en 't voorjaar kwam wat laat,
daardoor kreeg menig flinke man,
die werken wou, het kwaad;
want als hij kwam om werk te vragen
dan was 't: “Wacht nog een weinig
dagen”.

Maar toen een dag voorbij ging, dat
geen hapje brood verscheen
op tafel, zeide 's avonds Jan
tot zijnen broeder Leen:
“Leen-broer, wij moeten wat verzinnen!
Wees stil, daar schiet mij iets te binnen.

Jij neemt een bezem en je helpt
de meiden wat op straat
met schuren en met veggen, Leen!”
“En jij dan, beste maat?”
“Wel, broeder, ik zal 't eens proberen
met schoenenpoetsen van de heren!”

“Dat's afgesproken” zei Leen,
“Zo doen we beiden wat!”

En de volgende morgen gingen zij
de weg op in de stad.
Leen hielp meiden straten boenen
Jan poetste heel de dag maar
schoenen.

Toen 't avond was wierp broeder Leen
zijn geld bij dat van Jan.
Het werd geteld, en dertig cent
was alles. “Ha, nu kan
ik brood gaan halen bij de bakker,”
riep Leendert-maat, onze arme
stakker.

Zij kwamen thuis en legden brood
en kaas op tafel neer.
En alle negen, groot en klein
ze smulden toch eens weer!
En de Ouders? Wel, ze baden samen:
“Heer, zegen onze kind'ren! Amen!”

bron 4

Schoolbezoek in Westerhoven

(aantal leerlingen gemiddeld per maand) 1840-1861

jaar	jan.	febr.	maart	april	mei	juni	juli	aug.	sep.	okt.	nov.	dec.
1840-1847	100	110	90	80	65	55	50	40	-	40	50	80
1848-1854	85	90	85	75	60	55	45	30	-	25	40	65
1855-1861	70	80	75	60	55	45	45	30	-	20	35	60

Toelichting

Westerhoven ligt in Noord-Brabant.

bron 5

Aanplakbiljet uit Rotterdam uit 1878 met de oproep om een volkspetitionnement of adres te tekenen

NAAR
DEN KONING!
Volkspetitionnement.
LOKALEN

waar het Adres aan Z. M. DEN KONING ter tekening ligt, voor alle
Mannelijke en Vrouwelijke personen van 20 jaren oud en daarbeven,
van Zaterdag 20 JULI tot en met Donderdag 25 JULI a.s.
van 's-voormiddags 12, tot 's-avonds 9 uur.

In het smeekschrift wordt aan den Koning gevraagd de door de Tweede Kamer aangenomen onderwijswet NIET te bekrachtigen en zulk een regeling van ons schoolwezen te verordenen, dat voortaan voor den armste even goed als voor den rijkste de mogelijkheid besta om, DES VERLANGD, voor zijne kinderen te hebben „EENE SCHOOL MET DEN BIJBEL”.

Wijk 1. Nieuwehaven 60.	Schiedamsche dijk 136. Schiedamsche dijk 141. Schiedamsche dijk 188. Schiedamsche dijk 197.	2e Lombardstraat 112. Nieuwe Markt 6.	Wijk 16. Christ. school Zwaanshals 44. Rechter Rottekade 49. Schiekade O.Z. 64.
Wijk 2. Oostmolenstraat 5.	Wijk 8. Christelijke School Baan 8. Schiedamsche dijk 94.	Wijk 12. Goudsche Wagenstraat 12. Breedestraat 45. Kipstraat 43. Lange Baanstraat 12.	Wijk 17 en 18. Kruiskade (Verlengde) 121. Kruiskade (Binnenhof) 39. Lokaal Crispijnlaan 81. Aert van Nesstraat 20. Lokaal Tuinderslaan 114.
Wijk 3. Hoogstraat 10. Hoogstraat 348.	Wijk 9 en 10. Zandstraat 44. Leeuwenlaan 12. Christelijke School Oppert 63. Defftschevaart 79. Oppert 147.	Wijk 13. Lokaal Hooge Zeedijk 29.	Wijk 19 en 20. Westerhaven 4. Westersingel 77. Eendrachtstraat 60. Binnenweg 65a. Zwarte Paardenstraat 90.
Wijk 4. Visschersdijk 75. - Hang 31.	Wijk 11. Lange Pannekoekstraat 1. Botersloot 109.	Wijk 14. Lokaal Eleonorastraat 17. Goudscheweg 78. Hugo de Grootstraat 36a.	Wijk 21. Feijenoord-Hillesluis 47.
Wijk 5 en 6. Scheepmakershaven 37. Wijnhaven 33. - Bolwerk 7. Zuidblaak 34.		Wijk 15. Kerkgeb. Goudsche Singel 54. Kerkgeb. Hoveniersstraat 32. Lokaal Frederikstraat 15.	

Het Plaatselijk Comité.

NB. DES ZONDAGS WORDT NIET GETEEKEND.

J. J. DEKKER, Aankondiger, Hoog 11, Rotterdam.

Toelichting

Een petitionnement, adres of smeekschrift is een door veel mensen ondertekend verzoekschrift aan de regering.

bron 6

Politieke prent naar aanleiding van de debatten in de Tweede Kamer over de Grondwet van 1887 met de titel "Het nieuwste artikel 194"

Onderschrift

En zo hopen wij dat de Hollandse jeugd zal opgroeien tot eer van God en tot roem van het vaderland.

Toelichting

- In artikel 194 van de Grondwet van 1848 staat, dat de regering moet zorgen voor voldoende openbaar onderwijs. Confessionele Kamerleden willen het woordje 'openbaar' schrappen.
- De jongen in het midden van de prent heeft de Statenbijbel onder zijn arm, de bijbel van de orthodox-protestanten.
- De man rechts heeft een kruik waarop staat "Onderwijs in overeenstemming met de Liefde tot God en de Naaste".
- Op het etiket van het flesje rechts staat "Onderwijs bevorderlijk aan kennis en wetenschap. Eenmaal daags druppelen!"
- De man links draagt een rond bordje aan een lint om zijn hals, waarop staat Inspecteur Onderwijs.

De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië

bron 7

Op 13 mei 1824 schrijft Johannes van den Bosch in een advies aan koning Willem I

De Oost-Indische Koloniën of liever de Aziatische wingewesten van Nederland, zijn slechts voor het Rijk van belang voor zover zij krachtadig bijdragen ter bevordering van de nationale welvaart. Is dit niet het geval, dan zijn het alleen lastige en gevaarlijke bezittingen omdat zij de staat dikwijls wikkelen in kostbare oorlogen en hun staatkundige betrekkingen compliceren en beperken.

bron 8

Albert Hahn maakt deze tekening naar aanleiding van het verlenen van een koninklijke onderscheiding aan generaal Van Heutsz. De prent verschijnt in Het Volk van 3 september 1905 met als titel "De Slagersinsigne"

Onderschrift

Hoe in Nederland het moorden wordt bestraft.

bron 9

Een foto uit 1920. Een vriend van de familie Moolenaar (rechts) schaakt met de Chinese kok (links) op de veranda

bron 10

Een foto van de Raad van Nederlands-Indië. Deze raad is een adviesorgaan van de gouverneur-generaal

Op de foto aanwezige personen van links naar rechts: Achmad Djajadiningrat, H.G.P. Duijfjes, vice president Ch.J.I.M. Welter, secretaris W.G. Peekema, Koesoemo Joedo, A.J.L. Couvreur, W.P. Hillen en C.W. Bodenhausen.

bron 11

Een foto van de Raad van Nederlands-Indië. Deze raad is een adviesorgaan van de gouverneur-generaal

Op de foto aanwezige personen van links naar rechts: J.B. van den Houwen van Oordt, B. Quarles van Ufford, vice-president D.F. van Rees, M.S. Koster en secretaris O. Uhlenbach.

bron 12

In 1946 verschijnt bij een uitgeverij in Leiden de roman 'Intermezzo in Batavia' van Ary den Hertog. De hoofdpersonen zijn Nederlanders, die na de bevrijding uit de kampen terugkeren naar de plaatsen op Java, waar ze voor de Japanse inval woonden

Bij de kamponghuizen¹⁾ langs de weg spelen naakte kinderen in een greppel of zijn nieuwsgierig te hoop gelopen bij het naderen van de jeep. Zij lachen, steken hun duimen omhoog met een parmantig overwinningsgebaar, dat zij geleerd hebben van de blanke soldaten en de brutaalsten roepen 'Okée'. En nooit verzuimt Jaap hun groet te beantwoorden. Zijn brede lach en zijn grote duim verwekken telkens een kleine sensatie, die uitbarst in een verward gejuich. En achter in de jeep zit Herman met een stengun ter versterking van de vuurkracht van de pistolen, die Jaap en Peter aan hun gordel hebben gehangen. Het contrast tussen deze wapens en die juichende kinderen treft Martha pijnlijk, maar Sonja heeft gezegd: 'Let maar op, overal waar het een poosje veilig is, zijn de mensen blij. Daarbuiten is nog de rotzooi, vanwege de leugens, die er over ons verteld worden.' Sonja kan het weten, want zij zit in het centrum waar alle draden van het web der militaire beveiliging samenkomen. (...)

Plotseling vermindert Jaap vaart, zwenkt een smal bruggetje over en stopt. In een klein hutje is een militaire dokter bezig rijst uit te geven aan de armsten in de omtrek en als er een bij is, die ook om obat (medicijnen) vraagt, wordt medische hulp verleend. Getroost gaan de mensen heen met hun rijst en hun in zwachtels gewikkelde wonden en zweren.

De pemoeda's (nationalistische jongeren) hebben hun gezegd 'Merdekka' (vrijheid) te roepen en niets van de blanda's (Nederlanders) aan te nemen, maar zij zijn ziek en de rijst is schaars en zij hebben het in lange tijd niet zo rustig gehad als nu.

noot 1 een kampong is een Indonesisch dorp of woonbuurt